

Norsk institutt for kulturminneforskning

Fortidens minner i dagens landskap

Status for automatisk fredete kulturminner
i Sortland kommune, Nordland, 2003

Inger Marie Holm-Olsen

Norsk institutt for kulturminneforskning

NIKU ble etablert 1. september 1994 som del av Stiftelsen for naturforskning og kulturminneforskning, NINA•NIKU. Fra 1. januar 2003 er instituttet en selvstendig stiftelse og del av det nyopprettede aksjeselskapet Miljøalliansen som består av seks forskningsinstitutter og representerer en betydelig spesial- og tverrfaglig kompetanse til beste for norsk og internasjonal miljøforskning.

NIKU skal være et nasjonalt og internasjonalt kompetansesenter innen anvendt kulturminneforskning. Vår oppdragsvirksomhet er rettet mot så vel kulturminneforvaltningen som andre relevante brukere i samfunnet, både offentlige og private. Instituttet utfører forskning og oppdrag innen følgende områder:

- Arkeologi i middelalderbyene
- Arkeologiske registreringer og overvåkinger
- Bygningsundersøkelser
- Fargeundersøkelser (bygninger)
- Humanosteologi
- Konservering og restaurering
- Landskap og kulturminner
- Landskapsanalyser og konsekvensutredninger for kulturminner i samband med naturinngrep og arealendringer
- Miljøovervåking
- Oppmålinger
- Registrering av kulturminner

De største oppdragsgiverne er, i tillegg til Miljøverndepartementet og Norges forskningsråd, Riksantikvaren, Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet og andre offentlige institusjoner og bedrifter (Statsbygg, Forsvaret ol.).

NIKU har sitt hovedkontor i Oslo og distriktskontorer i Bergen, Oslo (Gamlebyen), Tromsø, Trondheim og Tønsberg.

Publikasjoner

Som selvstendig stiftelse har vi valgt å avslutte tidligere serier og etablerer fra 2003 to nye serier som hver nummereres fra 1 og oppover.

- NIKU Rapport er den rapportering som overleveres oppdragsgiver etter fullført prosjekt. Serien kan ha begrenset opplag.
- NIKU Tema omfatter det vide spekter av kulturminnefaglige områder som instituttet arbeider med og henvender seg i hovedsak til forsknings- og fagmiljøer samt forvaltning.

NIKU Fakta er enkeltark som har som hensikt å gjøre viktige resultater av den faglige virksomheten tilgjengelig for et større publikum. NIKU Fakta er gratis; de er også tilgjengelige på www.niku.no.

Holm-Olsen, Inger Marie. 2004. Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune, Nordland, 2003. - NIKU Tema 11: 1-17.

Oslo, april 2004

NIKU Tema 11
ISSN 1503-4909
ISBN 82-8101-019-3

Rettighetshaver ©: Stiftelsen Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU
Publikasjonen kan siteres fritt med kildeangivelse

Redaksjon: Grete Gundhus
Design og grafisk produksjon: Elisabeth Mølbach

Opplag: 200
Trykk: InPublish Kopisentralen, Fredrikstad
Trykt på miljøpapir

Kontaktadresse:
NIKU
Dronningensgt. 13,
Postboks 736 Sentrum
N-0105 Oslo
Tlf.: 23 35 50 00
Faks: 23 35 50 01
Internett: www.niku.no

Prosjekt nr.: 156117704
Oppdragsgiver: Riksantikvaren
Tilgjengelighet: Åpen

Ansvarlig signatur:

Sammendrag

Holm-Olsen, Inger Marie. 2004. Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune, Nordland 2003. – NIKU Tema 11: 1-17.

Denne rapporten beskriver omfanget av skader som er påført automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune, Nordland, i perioden 1976-2003. Kontrollregistreringen omfatter de kulturminnene som ble registrert i 1976 i forbindelse med utarbeidelsen av økonomisk kartverk for Sortland kommune, samt noen få senere registreringer foretatt av Nordland fylkeskommune eller Sametinget, i alt 230 kulturminner. Rapporten beskriver hvilke arealtyper kulturminnene ligger på, kulturminnenes tilstand og om stedfestingen er korrekt. Der kulturminnene er skadet eller fjernet siden registreringen i 1976, har vi identifisert hvilke typer tiltak som har forårsaket skaden.

Undersøkelsen har påvist 14 tilfeller der automatisk fredete kulturminner er gått tapt i Sortland i løpet av årene 1976-2003. Tretten av disse er fjernet uten forutgående dispensasjon fra Kulturminneloven og uten faglig undersøkelse. Det ble påvist skade på 25 kulturminner. Dette betyr at i løpet av de siste 27 årene er i gjennomsnitt 0,23% av de automatisk fredete kulturminnene blitt fjernet hvert år, mens 0,40% er blitt skadet. Samlet tall for årlig tap og skade er 0,63%.

Det er jordbruket som har vært den dominerende årsaken til tap av og skade på automatisk fredete kulturminner i Sortland i perioden 1976-2003: tolv av 14 tapte kulturminner og 14 av 25 skader var forårsaket av jordbruksaktivitet. Nest viktigst er husbygging og friluftsliv som har forårsaket skade på syv kulturminner. I årene som kommer vil trolig utbygging og gjengroing utgjøre en økende trussel for kulturminnene i Sortland.

Av de 230 kontrollerte kulturminnene hadde 9 (4%), en kartfesting der feilmarginene var større enn 20 meter.

Dette oppdraget er utført på bestilling fra Riksantikvaren som ønsker en kartlegging av årsakene til at den registrerte kulturminnebestanden desimeres.

Emneord: kulturminne, fredet, rapportering, overvåking, registrering, desimering, kontroll, tap, skade, tilstand, Sortland, Nordland

Abstract

Holm-Olsen, Inger Marie. 2004. Prehistoric sites and monuments in present-day landscape. A report on the state of preservation of protected monuments in the municipality of Sortland, Nordland County, year 2003. - NIKU Tema 11: 1-17. - In Norwegian.

The report describes the nature and extent of damage inflicted on protected archaeological sites and monuments in Sortland, Nordland, between 1976 and 2003. Monuments in Sortland were systematically surveyed and described in 1976 in connection with the publication of the Norwegian Land Use Maps for Sortland. A similar survey of the same 230 monuments undertaken in 2003 documented the present status of the monuments. The new survey revealed that, in the past 27 years, 186 monuments have remained unchanged, while 14 monuments have been removed – 13 without authorisation and therefore without any prior archaeological excavation. 25 monuments have suffered some kind of damage. Approximately 0,23% of the total amount of monuments are destroyed and 0,40% were damaged each year in the period 1976-2003 in Sortland. Agriculture was the most frequent cause of damage and destruction, but construction and re-growth may become the most serious threats in the coming years. Nine of the monuments were incorrectly located.

The present survey is part of a country-wide investigation, funded by the Directorate for Cultural Heritage, concerning the problem of monument attrition.

Key words: cultural heritage site, protected, reporting, monitoring, survey, control, loss, damage, condition, Sortland, Nordland

Forord

Periodiske kontrollregistreringer av tap og skade er ledd i Riksantikvarens overvåkning av automatisk fredete kulturminner. Feltarbeidet i Sortland kommune, Nordland, ble utført i august 2003 av Stine Barlindhaug, NIKU.

Tromsø, mars 2004

Inger Marie Holm-Olsen

Innhold

Sammendrag	3
Abstract	3
Forord	4
1 Innledning	5
2 Bakgrunn	5
3 Hovedresultater	6
4 Presentasjon av området	7
4.1 Sortland kommune, Nordland	7
4.2 Omfanget av tidligere registreringer	7
4.3 Metode	7
5 Kvalitetsvurderinger av tidligere registreringer	8
5.1 Kontroll av kartfestingen	8
6 Resultat av kontrollen	9
6.1 Tilstandsending i perioden 1976-2003	9
6.2 Areal og arealbruksending	9
6.3 Fornminner som er berørt av tiltak i perioden 1976-2003	9
6.4 Tiltak som har forårsaket skade eller fjerning av fornminner i perioden 1976-2003	10
7 Tendenser i trusselbildet	13
8 Konklusjon	13
9 Kilder	14
10 Vedlegg	
Vedlegg 1 Bestilling fra Riksantikvaren	15
Vedlegg 2 Sortland kommune, Nordland, kulturminner som er endret i perioden 1976-2003	16

1 Innledning

Fornminnene (de automatisk fredete kulturminnene) i Norge har vært underlagt juridisk vern siden 13. Juni 1905 da «Lov om Fredning og Bevaring af Fortidslevninger» ble vedtatt. Denne loven er senere endret og revurdert, senest i 2003, i takt med endringer i samfunnet og erkjennelsen av nye fornminnetyper. Bakgrunnen for fredningsloven av 1905 var først og fremst ønsket om å beskytte gjenstandene som kunne finnes i fornminnene mot ikke-faglig utgravning. Senere er fornminnene i seg selv og som landskapselement blitt viktigere, og dette kommer også fram i Kulturminnelovens §19, der det slås fast at departementet kan frede et område rundt selve fornminnet så langt det er nødvendig for å bevare virkningen av det i landskapet. Likevel har utbygging og nydyrking gjennom tidene ført til at svært mange fornminner er skadet eller fjernet, og dette har også i stor grad skjedd etter 1905.

2 Bakgrunn

Undersøkelsen er utført av NIKU etter bestilling fra Riksantikvaren. Prosjektet «Kontrollregistrering av automatisk fredede kulturminner (fornminner)» ble igangsatt i 1997 med fokus på desimeringshastigheten for automatisk fredete kulturminner. Fra 2001 har prosjektet vært en del av Riksantikvarens miljøovervåkningsvirksomhet. Formålet med dette overvåkningsprosjektet er å skaffe oversikt over utviklingen for tap av og skade på kulturminnene, og å finne fram til årsakene til tap og skader.

Overvåkingen gjennomføres i henhold til nasjonalt resultatmål 3.1: «Det årlige tapet av kulturminner og kulturmiljøer som følge av fjerning, ødeleggelse eller forfall, skal minimeres, og skal innen 2008 ikke overstige 0,5%».

Tidligere kontrollerte kommuner er:

1997: Skien, Telemark; Trondheim, Sør-Trøndelag; Tromsø, Troms

1998: Gjesdal, Rogaland; Voss, Hordaland; Grong, Nord-Trøndelag

2000: Nord-Aurdal, Oppland; Fræna, Møre og Romsdal; Guovdageaidnu/Kautokeino, Finnmark

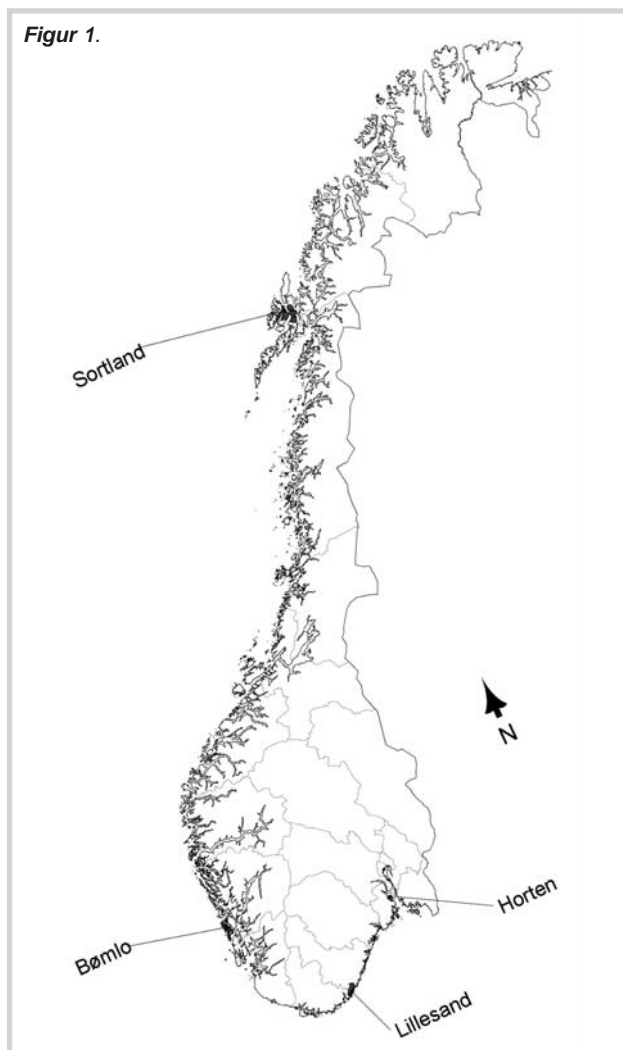
2002: Skjåk, Oppland; Eidskog, Hedmark; Sandnes, Rogaland; Saltdal, Nordland

Det er publisert rapporter for alle kontrollregistreringene (se kap. 9 Kilder).

3 Hovedresultater

Kontrollregistreringen i 2003 omfattet kommunene Bømlo i Hordaland, Horten i Vestfold, Lillesand i Aust-Agder og Sortland i Nordland. Resultatet for årets kontrollregistrering er som følger (**Figur 1** og **2**):

Bømlo kommune, Hordaland	Kontroll av 252 fornminner som var registrert i 1987
Horten kommune, Vestfold	Kontroll av 112 fornminner som var registrert i 1976
Lillesand kommune, Aust-Agder	Kontroll av 209 fornminner som var registrert i 1980
Sortland kommune, Nordland	Kontroll av 230 fornminner som var registrert i 1976

Figur 2. Gjennomsnittlig årlige tapte og fjernede fornminner i de fire kommunene som ble kontrollregistrerte i 2003

Sum pr år tap og skade, gjennomsnitt

	Periode	%
Bømlo	1987-2003	0,96
Horten	1976-2003	0,36
Lillesand	1980-2003	0,43
Sortland	1976-2003	0,63

Tap pr år, gjennomsnitt

	Periode	Antall	%
Bømlo	1987-2003	0,38	0,12
Horten	1976-2003	0,19	0,16
Lillesand	1980-2003	0,26	0,12
Sortland	1976-2003	0,52	0,23

Skade pr år, gjennomsnitt

	Periode	Antall	%
Bømlo	1987-2003	2,06	0,84
Horten	1976-2003	0,22	0,20
Lillesand	1980-2003	0,65	0,31
Sortland	1976-2003	0,92	0,40

4 Presentasjon av området

4.1 Sortland kommune, Nordland

Sortland kommune har et areal på 713 km² og ligger på begge sider av Sortlandssundet, på vestsiden av Hinnøya og østsiden av Langøya (**figur 1** og **5**). Det meste av bosetningen både i dag og tidligere er lokalisert til strandflaten, og 31% av kommunens areal ligger under 60 moh. Etter en befolkningsnedgang på 1960-tallet, har folketallet senere økt jevnt. Ved begynnelsen av 2003 hadde Sortland ca 9500 innbyggere, og den er den mest folkerike av kommunene i Vesterålen. Ca 1/4 av bosetningen finnes på Hinnøya med tettstedet Sigerfjord og ca 3/4 på Langøya med kommunesenteret Sortland, som har halvparten av kommunens innbyggerer og som fikk bystatus i 1997. Servicenæring sysselsetter flest, men fiske og jordbruk er fortsatt viktige næringer i kommunen. Havbruk har fått stadig større betydning med viktige områder i Eidsfjorden, Sigerfjord og Blokken (Aschehoug og Gyldendals Store norske leksikon 1998 og <http://www.sortland.kommune.no/>).

Sortlands historie fram til 1720 er beskrevet i Guttormsen (1990), mens Evensen (2003) behandler gravholmer, med graver fra jernalder, i Vesterålen.

4.2 Omfanget av tidligere registreringer

Den første systematiske registreringen av fornminner i Sortland kommune ble foretatt i 1875 av Th. Winther som var bestyrer ved Tromsø Museums historisk-antikvariske avdeling. Han registrerte da 130 gravhauger/røyser og beskriver gårdene langs Sortlandssundet på Langøya som noen av de rikeste fornminneområdene han hadde sett i Nord-Norge. Men han konstaterte også at allerede da var et stort antall gravhauger fjernet på grunn av dyrking (Winther 1875:118).

I 2000 ble ni gårdsnummer i Godfjorden på Hinnøya overført fra Kvæfjord kommune i Troms til Sortland. Fornminneregistreringen i Kvæfjord ble utført i 1968, og på de gårdene som nå er overført til Sortland ble det da registret 36 enkeltfornminner. Disse ble besøkt ved kontrollregistreringen i 2003. Det ble konstatert at ett fornminne var ulovlig fjernet og ett kunne ikke gjenfinnes. For øvrig var fornminnene i Godfjorden uendret 35 år etter den første registreringen i 1968. Disse fornminnene, som tidligere lå i Kvæfjord kommune, er ikke tatt med videre i denne rapporten.

Fornminneregistrering i forbindelse med utarbeidelsen av økonomisk kartverk ble gjennomført i Sortland i 1976,

vel 100 år etter Winthers første registrering. Det ble registrert 230 enkeltfornminner fordelt på 172 kartfestede fornminnefelt. Av de 230 enkeltminnene hadde 125 (54%) større eller mindre skader i 1976. Opplysninger om fjernede fornminner og funnsteder ble også dokumentert og om mulig kartfestet.

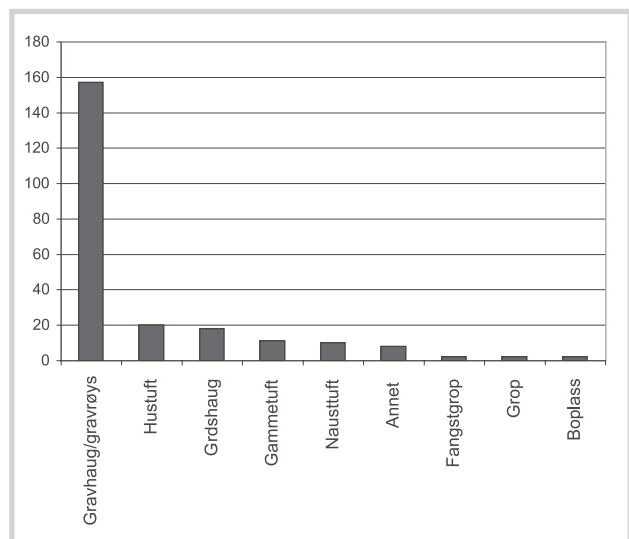
Registreringen i 1976 omfattet ikke den vestligste delen av Sortland kommune, de veiløse områdene på vestsiden av Eidsfjorden. Hovedfagsstudent ved Universitetet i Tromsø, Eline Holdø, har i 2001 og 2002 registrert disse områdene som del av sitt hovedfagsprosjekt «Fleretnisk bosetting i Vesterålen 800-1800». I 2002 foretok også Nordland fylkeskommune og Sametinget registreringer på vestsiden av Eidsfjorden. Disse nye registreringene fra de siste par årene er ikke omfattet av kontrollregistreringen i 2003.

Denne rapporten presenterer kontrollregistreringen av de 230 enkeltminnene som ble registrert i 1976 i det som da var Sortland kommune (**figur 3**).

4.3 Metode

Forut for kontrollregistreringen var alle rapporter fra tidligere registreringer innlagt i fornminneregisteret, og samtlige kartfestinger var digitalisert og hadde eget identifikasjonsnummer (id-nr) i databasen. Et utdrag av informasjonen i fornminneregisteret for Sortland ble lagt over i en

Figur 3 Oversikt over fredete fornminner som ble registrert i Sortland kommune, Nordland i 1976.

egen Exceltabell, som opplysninger om kulturminnetype, kulturminnets tilstand ved forrige registreringstidspunkt (1976) samt arealbruk på registreringstidspunktet. Det ble utarbeidet et skjema som ble fylt ut under kontrollregistreringen, med rubrikker for eventuell endring av tilstand og arealbruk samt merknadsrubrikker for skadeårsak og kvaliteten av kartfestingen.

De betegnelsene for arealtype, skadetype og skadeårsak som er brukt i denne kontrollregistreringen, er standardiserte og følger «Norsk Standard: Automatisk fredete kulturminner - Registrering av tap og skade. 1.utgave».

Kontrollen ble foretatt i august 2003, og 230 automatisk fredete kulturminner ble oppsøkt. Kulturminneregistreringen for økonomisk kartverk i 1976 var grunnlaget for kontrollen. Hvert enkelt kulturminne ble oppsøkt og kontrollert med hensyn til endring både av kulturminnet og av arealbruken i området, og til nøyaktigheten av stedfestingen. Kontrollskjemaet ble fylt ut i felt, og opplysningene som kom fram vil bli innlagt i den nasjonale Kulturminnebasen (Askeladden).

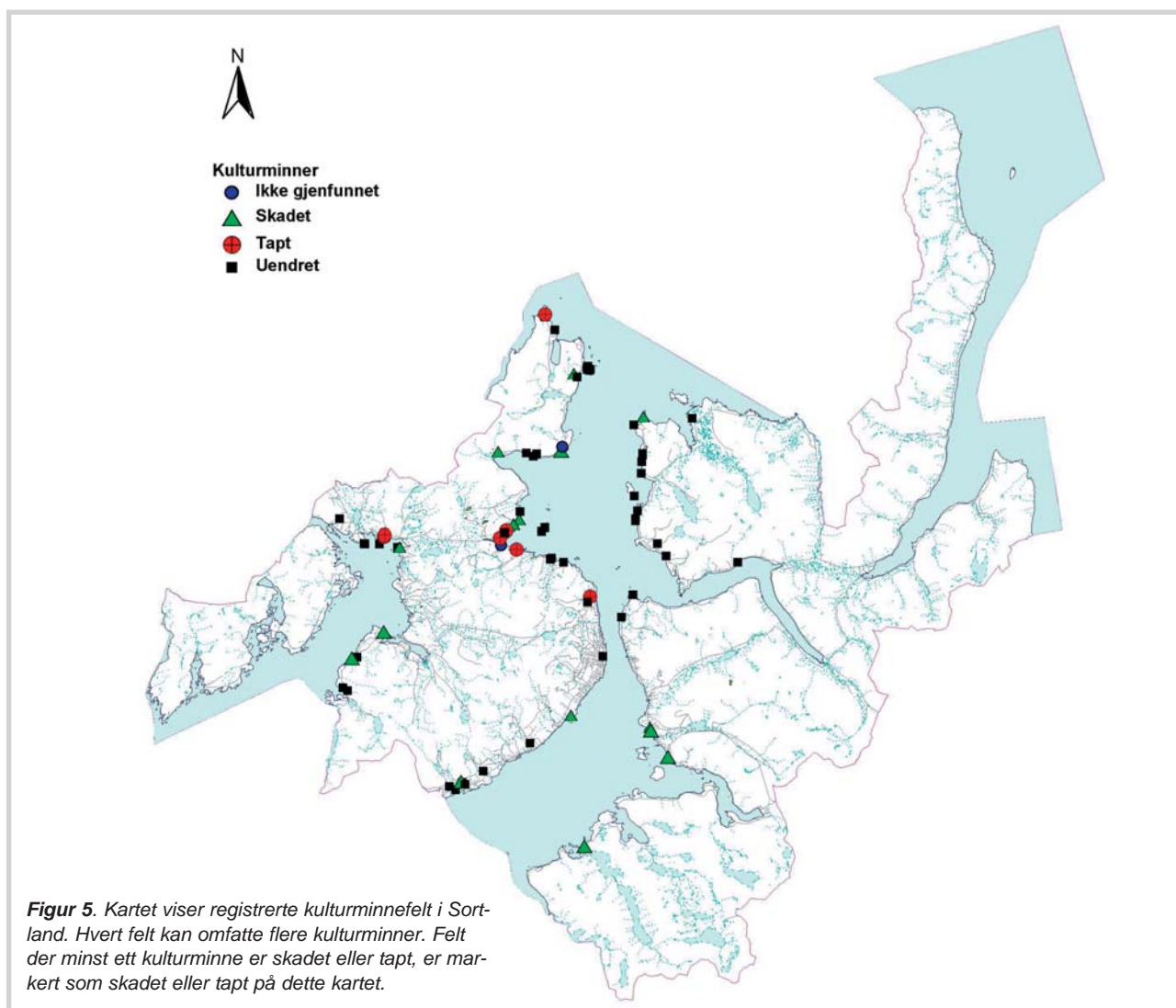
5 Kvalitetsvurdering av tidligere registreringer

5.1 Kontroll av kartfestingen

Under feltkontrollen ble stedfestingen for kulturminnene etterprøvd ved hjelp av bærbar GPS-mottager. GPS-mottagerens posisjonsangivelse for de oppsøkte kulturminnene ble registrert, og i etterkant sammenholdt med kartfestingen fra 1976 på økonomisk kartverk. For ni av de 230 kontrollerte kulturminnene hadde GPS-målingen et avvik på mer enn 20 m i forhold til kartfestingen på ØK-kartene, noe som utgjør 4% av de kontrollerte objektene (**figur 4**).

Figur 4. Kartfestingens kvalitet. Med god menes at fornminnernes kartfesting i 1976 avviker mindre enn 20 m fra GPS-innmålingen i 2003.

God		Ikke god	
Antall	Prosent	Antall	Prosent
221	96	9	4

6 Resultat av kontrollen

Betegnelsene for arealkategori, tilstand og skadeårsak følger «Norsk Standard: Automatisk fredete kulturminner - Registrering av tap og skade. 1. utgave».

6.1 Tilstandsending i perioden 1976-2003

Det ble kontrollert 230 automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune. Etter 1976 har 186 av disse kulturminnene ikke vært utsatt for tiltak av noen art som kommer i konflikt med Kulturminneloven. Men av de 186 var 104 (54%) allerede skadet ved registreringen i 1976. Trettini kontrollerte kulturminner er berørt av tiltak som er utført i tidsrommet 1976-2003. Av disse er 14 fjernet og 25 er skadet. Fem kulturminner ble ikke gjenfunnet ved kontrollen (**figur 5, 7 og 8**).

6.2 Areal og arealbruksending

I 1976 lå 76% av de registrerte kulturminnene på areal beskrevet som dyrket mark eller beitemark. Ved kontrollen i 2003 var dette sunket til 44%, mens 28% av kulturminnene nå ligger på tidligere dyrket mark eller brakmark. For kulturminner på areal beskrevet som tun/hage/park, er andelen steget fra 1% av alle registrerte kulturminner i 1976 til 5% i 2003, og nye typer areal i denne kategorien er golfbane og campingplass. Ved registreringen i 1976 lå 22% av kulturminnene i områder beskrevet som strandsone eller som marginalområde ved kysten, og dette forholdet var uforandret ved kontrollregistreringen i 2003 (**figur 6**).

6.3 Fornminner som er berørt av tiltak i perioden 1976-2003

Tapte kulturminner

Innenfor denne kategorien finnes både kulturminner som er ulovlig fjernet og slike som er fjernet etter dispensasjon fra Kulturminneloven og deretter fagmessig undersøkelse.

Ulovlig fjernet

Med ulovlig fjernet menes alle inngrep som har ført til at automatisk fredete kulturminner er totalt fjernet uten at det er søkt om dispensasjon fra Kulturminneloven (jfr. Kulturminneloven §3 og §8). Innenfor denne kategorien regnes bare de kulturminnene som er fullstendig fjernet, og der en ikke kan forvente at eventuelle rester er bevart. I Sortland ble det påvist 13 kulturminner som var ulovlig fjernet etter 1976.

Tillatt fjernet med dispensasjon fra Kulturminneloven

Ett kulturminne var fjernet med dispensasjon fra Kulturminneloven og etter fagmessig undersøkelse.

Skadete kulturminner

Dette omfatter tiltak eller hendelser som har ført til skade på kulturminnet eller i sikringssonen rundt kulturminnet.

Skadete kulturminner

Ulovlige tiltak i fornminnet omfatter alle typer inngrep som er egnet til å skade, flytte, forandre eller på annen måte utilbørlig skjemme automatisk fredete kulturminner (jfr. Kulturminneloven §3). Tjuetre av de kontrollerte kulturminnene i Sortland hadde vært utsatt for tiltak som har skadet fornminnet. Skadene består i at deler av fornminnet er fjernet, delvis grodd igjen eller tildekket.

Tiltak i sikringssonen

Ulovlige tiltak i sikringssonen omfatter alle typer inngrep som er utført innenfor fem meter fra kulturminnets synlige ytterkant (jfr. Kulturminnelovens §5). I Sortland ble det ved kontrollregistreringen påvist slike skader på to av kulturminnene.

Ikke gjenfunnet

Dette omfatter kulturminner som ikke kunne gjenfinnes ut fra beskrivelse og kartfesting i den tidligere registreringen. I alt fem kulturminner ble ikke gjenfunnet ved kontrollregistreringen i Sortland. Alle ligger i områder som siden forrige registrering er gjengrodd med høyt gress. De har neppe vært utsatt for annen skade, og er derfor ikke tatt med i tallet for tapte eller skadete kulturminner.

Figur 6. Arealbruk på områdene der 230 fornminner var/er anlagt

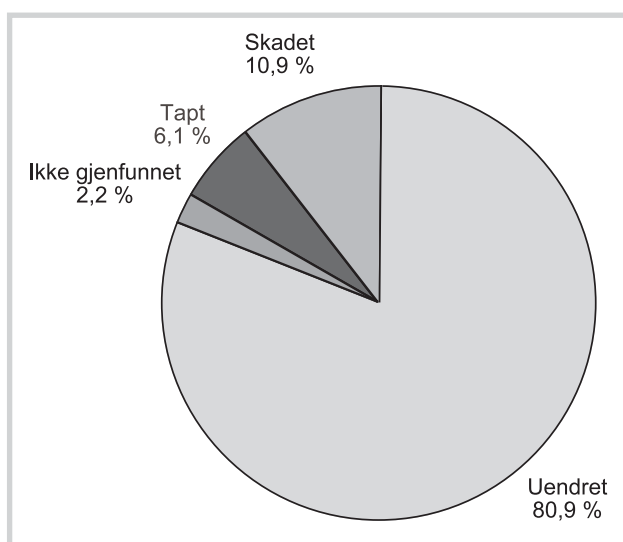
	Marginalområde v/ kysten	Strand- sone	Dyrket mark	Brakkland (tidligere dyrket)	Beitemark	Tun/hage/park og lignende	Industri- område
AREALBRUK 1976	36 (16%)	14 (6%)	82 (36%)	3 (1%)	92 (40%)	3 (1%)	
AREALBRUK 2003	36 (16%)	14 (6%)	36 (16%)	28 (%)	64 (28%)	11 (5%)	2 (1%)

Figur 7. Tilstand for de registrerte fornminnene i 2003.

Kommune	Periode	Uendret	Tapt	Skadet	Ikke gjenfunnet
Sortland	1976-2003	186 (81%)	14 (6%)	25 (11%)	5 (2%)

Spesifisering av tapte kulturminner

Ulovlig fjernet	Frigitt
13 (5,5%)	1 (0,5%)

Figur 8. Tilstand for de registrerte fornminnene i 2003.

6.4 Tiltak som har forårsaket skade eller fjerning av fornminner i perioden 1976-2003

Ved kontrollen ble det lagt vekt på å finne årsaker til at kulturminner var tapt eller skadet (**Figur 9** og **10**). Betegnelse for skadeårsaker følger terminologien i «Norsk Standard: Automatisk fredete kulturminner - Registrering av tap og skade. 1.utgave».

Jordbruksskade

Skade som kan oppstå som følge av pløying, nydyrking, tildekking, planering, deponering av masse, skade av husdyrhold, kjøring, opparbeidelse av landbruks- og adkomstveier og lignende. I Sortland påviste kontrollregistreringen at jordbruksskader har ført til tap av 12 automatisk fredete kulturminner og til skader på ytterligere 14 (**figur 11**).

Materialuttak

Skade som skyldes at et kulturminne graves opp og/eller ut. Denne skadekategorien omfatter også utgravninger og andre graveskader som ikke skyldes bruk av større gravemaskiner. I Sortland påviste kontrollregistreringen tap av ett automatisk fredet kulturminne som resultat av masseuttak, mens ytterligere ett kulturminne var skadet (**figur 12**).

Figur 9. Antall tapte fornminner fordelt på tapsårsak

Kommune	Tidsrom	Jordbruk	Materialuttak	Bygg, anlegg	SUM
Sortland	27 år	12	1	1	14

Figur 10. Antall skadete fornminner fordelt på skadeårsak

Kommune	Tidsrom	Jordbruk	Materialuttak	Bygg, anlegg	Husbygging, friluftsliv	Sammensatt	SUM
Sortland	27 år	14	1	1	7	2	25

Figur 11. To gravrøyser med skadet sikringssone Id 09257. Foto: Stine Barlindhaug, NIKU.

Figur 12. Delvis fjernet gravrøys Id 09237. Foto: Stine Barlindhaug, NIKU.

Bygg- og anleggsvirksomhet, industri- og veitbygging

Skade som oppstår i forbindelse med grøfter, vann- og avløpsledninger, tildekking (som deponering av byggeavfall), innbygging, parkeringsplass, slitasje (kjørespor i forbindelse med maskinell virksomhet/snerydding), veianlegg, kraftledningsstolper, kraftledninger under vann og adkomstveier (også i forbindelse med midlertidige adkomstveier under byggeprosessen). I Sortland har veitbygging ført til at ett automatisk fredet kulturminne er fjernet etter dispensasjon og utgravning, mens et annet er skadet.

Husbygging og friluftsskade

Skade som følge av tiltak som nybygging eller utvidelser av boliger, campingplasser, hytteanlegg, hageanlegg, bryggeanlegg, garasjer, uthus, veiplaneringer (adkomst-

veier). I Sortland påviste kontrollregistreringen syv automatisk fredete kulturminner som var skadet som et resultat av slike aktiviteter (**figur 13 og 14**).

Sammensatt skadeårsak

Skade hvor det er vanskelig å bestemme hvilke aktiviteter som har forårsaket skaden, eller hvor det er flere skadeårsaker. I Sortland var to kulturminner skadet eller skjemet av skrot og kvist som var anbrakt på dem.

Ved kontrollregistrering av fornminner er det som regel vanskelig å dokumentere når de ulike tiltakene som har ført til tap eller skade, er skjedd. Det er derfor ikke mulig å gi eksakte tall per år for hvor mange kulturminner som har vært berørt av tiltak. For at tallene skal ha utsagnsverdi og kunne brukes som sammenligningsmateriale i

forbindelse med andre overvåkningsprosjekter, er det her presentert et estimat som beregner gjennomsnittlige tall for årlig tap og skader (**figur 15** og **16**).

Figur 13. Nausttuft skadet ved gjenbruk som båtlagringsplass, Id 09147. Foto: Stine Barlindhaug, NIKU.

Figur 14. Gammetuft som «holme» i golfbane, Id 09266. Foto Stine Barlindhaug, NIKU.

Figur 15. Gjennomsnittlig årlig tap fordelt på tapsårsaker

Kommune	Periode	Jordbruk	Materialuttak	Bygg, anlegg	SUM
Sortland	1976 - 2003	0,44 (0,19%)	0,04 (0,02%)	0,04 (0,02%)	0,52 (0,23%)

Figur 16. Gjennomsnittlig årlig skade fordelt på skadeårsaker

Kommune	Tidsrom	Jordbruk	Materialuttak	Bygg, anlegg	Husbygging, friluft	Sammensatt	SUM
Sortland	1976 - 2003	0,52 (0,22%)	0,04 (0,02%)	0,04 (0,02%)	0,25 (0,11%)	0,07 (0,03%)	0,92 (0,40%)

7 Tendenser i trusselbildet

Ved den første fornminneregistreringen i Sortland i 1875, var det tydelig at jordbruket allerede hadde ført til tap av en stor mengde kulturminner (Winther 1875, 118). Også i 1976 var jordbruket en viktig årsak til det som ble dokumentert av tap og skade, og 76% av de registrerte kulturminnene lå enten på dyrket mark (36%) eller beite (40%). I perioden 1976-2003 har jordbruk vært årsak til tap av 12 av 14 tapte automatisk fredete kulturminner og til skader på 14 av 25 skadete kulturminner. I løpet av disse 27 årene har det imidlertid skjedd en omlegging i bruken av arealet der fornminnene ligger. Ved kontrollen i 2003 lå bare 16% av fornminnene på dyrket mark og 28% på beitemark (til sammen 44%), og hele 28% lå på tidligere dyrket mark som nå ligger brakk (**figur 17**).

De fornminnene som ligger på dyrket mark som fortsatt dyrkes vil også i fremtiden være sårbare for jordbrukskader. Men en like viktig trussel for fornminnene i Sortland nå er utbygging for bolig- og fritidsformål. For ni av de 25 kulturminnene som det ble påvist skade på i 2003, var skadeårsaken husbygging/friluftsliv, bygg/anlegg eller materialuttak.

Oppgivelse av den gamle utmarksbruken og tilbakegang for beiting vil også føre til at det åpne utmarkslandskapet gror igjen og kulturminner forsvinner.

8 Konklusjon

Kontrollregistreringen i Sortland kommune omfattet 230 automatisk fredete kulturminner. Ved registreringen i 1976 var 125 av disse kulturminnene skadet, og i 2003 var ytterligere 25 kulturminner påført skader. Ved kontrollen viste det seg at 14 fornminner var tapt, ett av dem i forbindelse med veiutbygging og med dispensasjon fra Kulturminneloven. Tretten var fjernet ulovlig, tolv av dem på grunn av jordbruksvirksomhet.

Hittil har jordbruket ført til de største skadene på kulturminnene i Sortland. I årene som kommer vil trolig utbygging og gjengroing utgjøre en økende trussel. Kulturminnene ble også kontrollert med tanke på nøyaktighet ved kartfestingen. For ni av de kontrollerte fornminnene (4%) var feilmarginen ved den tidligere registreringen større enn 20 meter.

Figur 17. Gårdshaug Id 09256. Foto: Stine Barlinghaug, NIKU.

9 Kilder

- Aschehoug og Gyldendals Store norske leksikon. Oslo 1988, 1998 og 2000.
- Barlindhaug, Stine og Holm-Olsen, Inger Marie. 2003: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Saltdal kommune, Nordland 2002. - NIKU Tema 2. Oslo
- Binns, Kari Støren. 1998: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Trondheim kommune, Sør-Trøndelag 1997. - NIKU Oppdragsmelding 064: 1-24. NINA*NIKU, Trondheim.
- Binns, Kari Støren. 2000: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Grong kommune, Nord-Trøndelag 1999. - NIKU Oppdragsmelding 096: 1-27. NINA*NIKU, Oslo.
- Binns, Kari Støren. 2001: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Fræna kommune, Møre og Romsdal 2000. - NIKU Publikasjoner 106: 1-27. NINA*NIKU, Oslo.
- Binns, Kari Støren. 2003: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skjåk kommune, Oppland 2002. - NIKU Tema 4. Oslo.
- Evensen, Børge. 2003: Gravholmer. Gravlokalisering og samfunn i jernalder i Vesterålen. - Hovedfagsavhandling i arkeologi. Institutt for arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Fasteland, Arthur. 1998: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Voss kommune, Hordaland i 1998. - NIKU Oppdragsmelding 078: 1-17. NINA*NIKU, Oslo.
- Fornminneregisteret. Register over faste fornminner. - NIKU.
- Guttormsen, Helge. 1990: Sortlands historie, bind 1. - Sortland kommune 1990.
- Haavaldsen, Per. 2000: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Gjesdal kommune, Rogaland 1999. - NIKU Oppdragsmelding 097: 1-19. NINA*NIKU, Oslo.
- Haavaldsen, Per. 2003: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune, Rogaland 2002. - NIKU Tema 3. Oslo.
- Holm-Olsen, Inger Marie. 1998: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Tromsø kommune, Troms 1997. - NIKU Oppdragsmelding 068: 1-19. NINA*NIKU, Trondheim.
- Lov om Kulturminner av 9. Juni 1978.
- Myrvold, Elin Rose. 2001: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Guovdageainnu suohkan / Kautokeino kommune, Finnmark, 2000. - NIKU Publikasjoner 108: 1-19. NINA*NIKU, Oslo.
- Norsk Standard: Automatisk fredete kulturminner - Registrering av tap og skade. 1.utgave
- Sollund, May-Liss Bøe. 1997: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skien kommune, Telemark 1997. - NIKU Oppdragsmelding 042: 1-30. NINA*NIKU Trondheim.
- Sollund, May-Liss Bøe. 2001: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Nord-Aurdal kommune, Oppland 2000. - NIKU Publikasjoner 107: 1-15. NINA*NIKU Oslo.
- Sollund, May-Liss Bøe. 2003: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Eidskog kommune, Hedmark 2002. - NIKU Tema 1. Oslo.
- Winther, Th. 1875: Arkæologiske Undersøgelser i Nordlands og Tromsø Amter i 1875. - I: Foreningen til Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarsberetning 1875:111-179.

10 Vedlegg

Vedlegg 1 Bestilling fra Riksantikvaren

Prosjektet «Kontrollregistrering av automatisk fredede kulturminner (fornminner)» ble igangsatt i 1997 med fokusering på desimeringshastigheten for automatisk fredede kulturminner. Siden 2001 ble prosjektet innlemmet i Riksantikvarens miljøovervåkningsvirksomhet. Det overvåkes 16 modellkommuner over en tidsperiode av fire år med tanke på desimering av fornminner og fortløpende kartlegging av årsakene til at denne bestanden gradvis ødelegges og forsvinner. Formålet med dette overvåkningsprosjektet er å få oversikt over utviklingen av tap og skade blant arkeologiske kulturminner ved feltkontroll og data fra fornminneregisteret.

Overvåkingen gjennomføres i henhold til nasjonalt resultatmål 3.1: «Det årlige tapet av kulturminner og kulturmiljøer som følge av fjerning, ødeleggelse eller forfall, skal minimeres, og skal innen 2008 ikke overstige 0,5%». Resultater av dette prosjektet relateres til nøkkeltall 3.1.2: «Prosentvis årlig tap av registrerte arkeologiske fornminner i fornminneregisteret i et representativt antall kontrollkommuner; og nøkkeltall 3.2.2: «Andel registrerte arkeologiske kulturminner uten nye skader i fornminneregisteret i et representativt antall kommuner. Bestand ved årets start og endring i forhold til 1998-bestand.»

Riksantikvaren stiller følgende krav til utføringen av kontrollregistreringen:

1. Det skal kontrollregistreres samtlige fornminner i fornminneregisteret (inklusive de med uavklart vernestatus) i de utvalgte kommuner. Før feltarbeidet skal NIKU kontakte fylkeskommunene for å sørge for at registeropplysninger i de utvalgte kommunene er oppdatert. Det betyr at dersom fylkeskommunene har registreringer som mangler i fornminneregisteret skal disse legges inn i registeret og objektene skal digitaliseres slik at fornminneregisteret er oppdatert.
2. Kontrollen i de utvalgte kommunene skal foregå etter lik metodikk for å sikre sammenlignbarhet av resultatene.
3. Kontrollregistreringen skal også omfatte kontroll av kartplassering av objektene. Det forutsettes bruk av GPS, og at eventuelle korrigeringer i kartplasseringen blir overlevert Riksantikvaren som SOSI fil.
4. Oversendelsen skal koordineres med prosjektlederen for Kulturminnebasen hos Riksantikvaren.
5. Under kontrollregistreringen skal det tas i bruk utkast til «Norsk Standard; Automatisk fredede kulturminner. Registrering av tap og skade»
6. Det skal registreres arealbruk, planstatus, tilstand og skade for hvert kulturminneobjekt.
7. Tilstanden av fornminner skal registreres på enkeltminnenivå. Hvis et skadet objekt innenfor et fornminnefelt ikke er oppført med en sub-identitetsnummer i fornminneregisteret, skal det opprettes et eget sub-identitetsnummer. En kartfesting av disse er ikke nødvendig, dersom det gjeldende fornminnefeltet er tilstrekkelig avmerket.
8. Det skal gis en kort men presis beskrivelse av skadebildet. Det kan være hensiktsmessig å bruke et digital kamera til dokumentasjon. Ved bruk av fotodokumentasjon knyttes objektet til ID nummer i fornminneregisteret og det opprettes en fotoliste. Bildemateriell sendes som CD til Riksantikvaren.
9. Resultatene fra kontrollregistreringen skal legges inn i fornminneregisteret slik at det er å jour. Feil eller mangler i fornminneregisteret skal oppdateres. Det skal meldes fra til Riksantikvaren når dette er gjort. Likeledes skal de respektive fylkeskommunene informeres.
10. Resultatene som er direkte knyttet til nøkkeltallene skal leveres tidligst mulig, innen 01.februar 2004
11. Resultatene skal publiseres som oppdragsmelding snarest mulig etter feltarbeid, dog innen slutten av april 2004. Samtlige rapporter skrives etter felles mal for å garantere sammenlignbarhet med hensyn til nasjonal rapportering. Som rapportmal gjelder rapportstrukturen for kontrollregistreringen i 2002 gjennomført av NIKU. Det forutsettes at oppdragstaker koordinerer dette arbeidet seg i mellom, og kvalitetssikrer arbeidet før overlevering til oppdragsgiver. Riksantikvaren ber dog om at det sendes et utkast til rapportstruktur for godkjenning.
12. Eventuelle avvik under feltarbeid, som for eksempel problemer vedrørende tilgjengelighet til fornminner; beskrivelse av skadeårsak hhv. skadebilde, og lignende, må avklares med Riksantikvaren for godkjenning.

Vedlegg 2

Sortland kommune, Nordland, kulturminner som er endret i perioden 1976-2002

ID-Nr	Sub-Id	Kategori	Arealbruk 1976	Arealbruk 2003	Tilstand 2003	Endringsårsak	Merknad	Planstatus
09146	1	Gravhaug	Tun/hage/park o.l.	Tun/hage/park o.l.	Skadet	Jordbruksskade	Kjørespor	LNF
09147	2	Naustuft	Strandsone/elveløp	Strandsone/elveløp	Skadet	Husbygging/friluftsskade	H/F »Båt plass»	LNF
09149	1	Gravhaug	Dyrket	Dyrket	Tapt ufrigivelse	Jordbruksskade		LNF
09149	4	Gravhaug	Dyrket	Dyrket	Tapt ufrigivelse	Jordbruksskade		LNF
09149	3	Gravhaug	Dyrket	Dyrket	Tapt ufrigivelse	Jordbruksskade		LNF
09153	1	Gravrøys	Dyrket	Dyrket	Skadet	Jordbruksskade		LNF
09153	2	Gravrøys	Dyrket	Dyrket	Skadet	Jordbruksskade		LNF
09159	1	Gravhaug	Dyrket	Hage	Skadet	Husbygging/friluftsskade	Blomsterbed	LNF
09168	1	Gravhaug	Beite	Dyrket	Tapt ufrigivelse	Jordbruksskade		LNF
09168	2	Gravhaug	Beite	Dyrket	Tapt ufrigivelse	Jordbruksskade		LNF
09168	3	Gravhaug	Beite	Dyrket	Skadet	Jordbruksskade		LNF
09170	1	Gravrøys	Beite	Marginalområde ved kysten	Ikke gjenfunnet	Gjengrodd	Gress	Bolig/skole/forretning
09170	2	Gravrøys	Beite	Marginalområde ved kysten	Ikke gjenfunnet	Gjengrodd	Gress	Bolig/skole/forretning
09170	3	Gravrøys	Beite	Marginalområde ved kysten	Ikke gjenfunnet	Gjengrodd	Gress	Bolig/skole/forretning
09171	1	Gravrøys	Dyrket	Tun/hage/park o.l.	Tapt ufrigivelse	Jordbruksskade		Bolig/skole/forretning
09174	2	Gravhaug	Beite	Tun/hage/park o.l.	Skadet	Husbygging/friluftsskade	Campingplass	Friluftsområde
09174	1	Naustuft	Beite	Beite	Skadet	Husbygging/friluftsskade	Gress	Friluftsområde
09174	1	Gravhaug	Beite	Tun/hage/park o.l.	Ikke gjenfunnet	Gjengrodd	Gress	Friluftsområde
09179	2	Gravhaug	Beite	Beite	Tapt ufrigivelse	Jordbruksskade		LNF
09180	1	Gårdshaug	Dyrket	Tun/hage/park o.l.	Skadet	Jordbruksskade	Låvebru	LNF
09194	1	Gårdshaug	Tun/hage/park o.l.	Tun/hage/park o.l.	Skadet	Husbygging/friluftsskade	Husbygging	LNF
09227	1	Gårdshaug	Dyrket	Massetak	Tapt ufrigivelse	Materialuttak		LNF
09237	1	Gravhaug	Beite	Beite	Skadet	Materialuttak	Materialuttak	LNF
09239	1	Hustuft	Brakkland (tidligere dyrket)	Brakkland (tidligere dyrket)	Ikke gjenfunnet	Gjengrodd	Gress	LNF
09248	1	Gravrøys	Dyrket	Dyrket	Skadet	Jordbruksskade		LNF
09248	2	Gravrøys	Dyrket	Dyrket	Skadet	Jordbruksskade		LNF
09248	3	Gravrøys	Dyrket	Dyrket	Skadet	Jordbruksskade		LNF
09248	4	Gravrøys	Dyrket	Dyrket	Skadet	Jordbruksskade		LNF
09248	5	Gravrøys	Dyrket	Dyrket	Skadet	Jordbruksskade		LNF
09248	6	Gravrøys	Dyrket	Dyrket	Skadet	Jordbruksskade		LNF
09248	7	Gravrøys	Dyrket	Dyrket	Skadet	Jordbruksskade		LNF
09257	1	Gravhaug	Brakkland (tidligere dyrket)	Brakkland (tidligere dyrket)	Skadet	Jordbruksskade	Skade i sikringssonen	LNF
09257	2	Gravhaug	Brakkland (tidligere dyrket)	Brakkland (tidligere dyrket)	Skadet	Jordbruksskade	Skade i sikringssonen	LNF
09260	1	Gravhaug	Beite	Dyrket	Tapt ufrigivelse	Jordbruksskade	Nydyrking	LNF
09260	2	Gravhaug	Beite	Dyrket	Tapt ufrigivelse	Jordbruksskade	Nydyrking	LNF
09260	3	Gravhaug	Beite	Dyrket	Tapt ufrigivelse	Jordbruksskade	Nydyrking	LNF
09260	4	Gravhaug	Beite	Dyrket	Tapt ufrigivelse	Jordbruksskade	Nydyrking	LNF
09260	5	Gravhaug	Beite	Dyrket	Tapt ufrigivelse	Jordbruksskade	Nydyrking	LNF
09265	1	Gårdshaug	Dyrket	Tun/hage/park o.l.	Skadet/skjemmet	Husbygging/friluftsskade	Golfbane	Tettsted/Sigerfjord
09266	1	Gammetuft	Dyrket	Tun/hage/park o.l.	Skadet/skjemmet	Husbygging/friluftsskade	Golfbane	Tettsted/Sigerfjord
09270	1	Gravrøys	Strandsone/elveløp	Strandsone/elveløp	Skadet	Bygg/anlegg/industri/vei	Golfbane	Tettsted/Sigerfjord
09306	1	Gravhaug	Marginalområde ved kysten	Beite	Skade	Sammensatt skade	Tildekket (fylt med skrot)	LNF
09316	1	Gravhaug	Dyrket	Tun/hage/park o.l.	Fjernet med dispensasjon	Bygg/anlegg/industri/vei	Veitbygging	LNF
09329	1	Gammetuft	Dyrket	Brakkland (tidligere dyrket)	Skadet	Sammensatt skade	Tildekket (kvist)	LNF

NIKU publikasjonsliste / Publications

Fra 2003 avslutter NIKU tidligere serier og etablerer to nye serier, NIKU Rapport og NIKU Tema, som hver nummereres fra 1 og oppover. Se ytterligere informasjon på kolofonsiden (side 2).

Publikasjoner koster fra kr. 100,- (pluss porto) avhengig av størrelse. Det tas forbehold om at enkelte publikasjoner kan være utsolgt.

Kontaktadresse / Publications can be bought from:
 NIKU, Dronningensgt. 13,
 Postboks 736 Sentrum, N-0105 Oslo
 Tlf./Tel.: (+47) 23 35 50 00
 Faks/Fax: (+47) 23 35 50 01
 E-mail: kirsti.e.sundet@niku.no
 Publikasjonene kan lastes ned som pdf-filer
 fra vår nettside www.niku.no (Nye publikasjoner).

Nye serier 2003

NIKU Rapport

- 1 Bergstadens Ziir; Røros kirke. Tilstand og tiltak. *Brønne, J.* 2003. 97 s.
- 2 «Intet forandrer seg så ofte som fortiden». Om krusifiksene i Ringeby stavkirke. *Stein, M., Bronken, I. A., Nyhlén, T., Strandsko-gen, K. og E. S. Tveit.* 2003. 114 s.
- 3 Den bemalte og forgylte kalvariegruppen fra 1100-tallet i Urnes stavkirke. Konservering 2001-2003. *Frøysaker, T.* 2003. 89 s.
- 4 Samiske Kirkegårder. Registrering av automatisk freda samiske kirkegårder i Nord Troms og Finnmark. *Svestad A. og S. Barlind-haug.* 2003. 15 s.
- 5 Alterskapet i Grip stavkirke. Et 1700-talls alterskap fra middelalderen. Konservering 2001-2003. *Olstad, T.M.* 2003. 59 s.

10 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Lillesand kommune, Austagder 2003. *Sollund, M.-L.* 2004. 20 s.

11 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune, Nordland, 2003. *Holm-Olsen, I.M.* 2004. 17 s.

NIKU Tema

- 1 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Eidskog kommune, Hedmark 2002. *Sollund, M.-L.* 2003. 20 s.
- 2 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Saltdal kommune, Nordland 2002. *Barlind-haug, S. og Holm-Olsen, I.M.* 2003. 22 s.
- 3 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune, Rogaland 2002. *Haavaldsen, P.* 2003. 16 s.
- 4 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skjåk kommune, Oppland 2002. *Binns, K.S.* 2003. 22 s.
- 5 NIKU strategiske instituttprogram 2001-2006. Verneideologi. NIKU-seminar 4. februar og 25. april 2002. *Seip, E. (red.)* 2003. 77 s.
- 6 Bevaring av samlingane ved fem statlege museer. Undersøkingar utført for Riksrevisjonen *Bjørke, A.* 2003. 95 s.
- 7 På vandring i fortiden. Mennesker og landskap i Gråfjell gjennom 10 000 år. *Amundsen, H. R., Risbøl, O. & K. Skare (red.)* 2003. 112 s.
- 8 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Bømlo kommune, Hordaland, 2003. *Binns, K.S.* 2004. 20 s.
- 9 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Horten kommune, Vestfold 2003. *Sollund, M.-L.* 2004. 17 s.